

אסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית של ישראל

לקחים, משמעויות והשלכות

שמואל אבן

בשלוש השנים האחרונות נאלצה ישראל לנהל שתי מערכות צבאיות בשטחים שמהם נסוגה נסיגה חד-צדדית – דרום לבנון ורצועת עזה – כדי להתמודד עם איומים שהתעצמו לאחר נסיגתה. דווקא שתי הזירות שישראל נסוגה בהן לגבול בין-לאומי כדי להימנע מעימות נהיו החזיתות האלימות ביותר שלה. מלבד זה, נסוגה ישראל מכוונתה לממש את תכנית ההתכנסות ביהודה ושומרון, כהמשך להינתקות מהרצועה. על רקע עובדות אלה נבחנת במאמר השאלה האם נסיגה חד-צדדית היא אסטרטגיה ראויה להשגת יעדיה הלאומיים של ישראל, בנסיבות שאי-אפשר להגיע בהן להסכם מדיני הולם בטווח הקרוב.

הבחינה תיעשה על פי העמדת ההגיונות (הרציונל) והציפיות שהגדירו יוזמי מהלכים אלה אל מול התוצאות הנגלות כיום. כך למשל אפשר לשער כי אילו ידע ראש הממשלה שרון כיצד תיראה המציאות הביטחונית כיום, ספק רב אם היה מבצע את תכנית ההינתקות. תכנית ההתכנסות בוטלה לפני שהוחל במימושה מאחר שהגיונותיה לא עמדו במבחן הזמן אפילו בעיני יוזמיה. בהמשך הדברים נראה כי בכל אחד מהאירועים פחת ההיגיון בשימוש באסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית: בנסיגה מדרום לבנון היה הגיון רב, לנסיגה מרצועת עזה היה הגיון מוגבל, ואילו לתכנית ההתכנסות היה היגיון מועט באשר למתן מענה לצרכים האסטרטגיים של ישראל.

אחד הלקחים המוצגים במאמר הוא הצורך לבחון מראש מהלכים יזומים מצד ישראל בראייה מערכתית ארוכת טווח, ולנתח כמה מהלכים קדימה את התנהגותם הצפויה של כל הגורמים המשפיעים על המערכת. למשל, בהינתקות לא נתנה ישראל את הדעת לאפשרות כי נסיגתה תחולל שינויים עמוקים במערכת

ד"ר שמואל אבן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

הפלסטינית המורכבת והתוצאה הסופית תהיה שונה מאוד מזו שצפתה וכן היא לא נתנה את הדעת למלוא מגבלות יכולותיה להשפיע על המתרחש בשטחים שפינתה. התברר כי מנגנון הגיבוי לנסיגה – מכה צבאית חזקה במקרה של הפרת הרגיעה לאחר הנסיגה – מחייב ריכוז עצמות צבאיות גבוהות של אש ותמרון; וגם אז הישגיו אינם מובנים מאליהם בשל יכולות שפיתח הצד היריב.

הנסיגה מדרום לבנון

ב־24 במאי 2000 נסוגה ישראל חד-צדדית מדרום לבנון לגבול הבין-לאומי. בכך תמה שהיית צה"ל ברצועת הביטחון מאז מבצע שלום הגליל ב־1982. השיקולים לנסיגה זו היו:

1. היעדר מענה צבאי מספק לאסטרטגיה ולטקטיקות הלחימה של חזבאללה שהביא לנפגעים רבים יחסית בקרב חיילי צה"ל וללחץ ציבורי כבד בישראל. רצועת הביטחון התפוררה והפכה לנטל צבאי ופוליטי.
2. ישראל התכוונה להחזיק ברצועת הביטחון עד השגת הסכם שלום עם סוריה ולבנון,¹ אך כישלון בהשגת הסכם עמן והמחיר של הנוכחות בלבנון הביאו אותה לנסות לעצב מחדש את הזירה בלא הסכם. בטווח הזמן המידי ציפתה ישראל להפסקת הפגיעה בחיילי צה"ל ולשמיטת קלף מיקוח סורי – ללחץ על ישראל באמצעות חזבאללה.² לטווח רחוק יותר ציפתה ישראל להגברת הלחץ ליציאת הכוחות הסוריים מלבנון ולירידה בלגיטימציה לקיום כוחו הצבאי של חזבאללה (פירוק הגיון "ההתנגדות").
3. ציפייה לשיפור מעמדה הבין-לאומי של ישראל. בנסיגה לקו הגבול הבין-לאומי ציפתה ישראל כי תגובותיה כלפי מעשי איבה מלבנון יזכו ללגיטימציה בין-לאומית.

אמנם הנסיגה החד-צדדית מלבנון תרמה לדימוי של ישראל בזירה הבין-לאומית, אולם היא פגעה קשה בדימויה בזירה האזורית. היא לוותה בקמפיין תקשורתי רחב של חזבאללה, שנצראללה טען בו, כי ישראל חלשה מקורי עכביש.³ הנסיגה נתפסה בעולם הערבי כהישג חסר תקדים לחזבאללה, שהביא את ישראל בעקשנות ובהתמדה לסגת – לראשונה בתולדותיה – ללא כל תנאים מוקדמים וללא תכתיב בין-לאומי. נראה שהנסיגה תרמה לכרסום בתודעת הערבים, שאי-אפשר להכריע את ישראל באמצעות כוח צבאי, והדבר חיזק את האסלאם הרדיקלי, הדוגל בהשמדת ישראל. ההישג של חזבאללה היה אחד הגורמים ששלהבו את הפלסטינים לפני פרוץ אנתפאדת אל-אקצא.

הנסיגה החד-צדדית מלבנון תרמה לדימוי של ישראל בזירה הבין-לאומית, אולם היא פגעה קשה בדימויה בזירה האזורית.

אמנם בעקבות הנסיגה הצטמצם מאוד החיכוך בין ישראל לחזבאללה, אך חזבאללה חיפש בכל דרך נקודות חיכוך עדכניות, שיצדיקו את המשך המאבק המזוין, ובהן חטיפת ישראלים, שחרור אסירים לבנונים בישראל, דרישה להשבת חוות שבעא ללבנון וטענה לריבונות לבנונית על שבעת כפרים שיעיים חרבים בגליל.⁴ כחלק מהאסטרטגיה החד-צדדית הייתה אמורה ישראל להגיב בעצמה רבה על כל התגרות והפרה בוטה של הסטטוס-קוו הביטחוני, אולם תגובותיה היו מתונות יחסית, וחזבאללה הכתיב את כללי המשחק, עד חטיפת אלדד רגב ואהוד גולדווסר ביולי 2006, שבעקבותיה פרצה מלחמת לבנון השנייה. תגובת ישראל לחטיפה הייתה כה קשה, מבחינת הנזק שגרמה ללבנון, עד שנצראללה הודה כי היה נמנע מהחטיפה אילו ידע שכך תגיב ישראל. התבטאות זו עשויה ללמד כי אסטרטגיה הרתעתית הולמת מצד ישראל היתה יכולה למנוע את המלחמה. המכה שהנחיתה ישראל על חזבאללה אכן שינתה את כללי המשחק בגבול, אך לא שינתה את האיום האסטרטגי הנשקף מחזית זו, ואולי אף האצה את תהליך חימושו של חזבאללה.

התפתחויות שחלו במערכת הלבנונית לאחר הנסיגה לא אירעו כמו שצפתה ישראל. מעמדו של חזבאללה התחזק, וכך גם השפעתה של איראן בלבנון. אמנם הנסיגה פגעה בלגיטימציה של סוריה להישאר בלבנון והניעה תהליך שבסופו נאלץ צבא סוריה לסגת מלבנון באפריל 2005 – כמו שקיוותה ישראל, אולם הדבר הסתבר כמקח טעות. כיום, בעקבות הסדר החדש שנוצר בלבנון, יש ספק אם סוריה מסוגלת להביא לשולחן המשא ומתן עם ישראל את אותן התמורות שיכלה להביא בעבר. קודם לנסיגה הסורית מלבנון היה ברור כי מהלך מדיני מול סוריה יכלול גם את לבנון, ואילו כיום אין ביטחון בכך בשל כוחו של חזבאללה ומעורבות איראן בלבנון. אמנם הערך האסטרטגי של הסכם עם סוריה רב כשלעצמו, אולם בלא פתרון בזירה הלבנונית הוא נמוך במידה רבה מאחר שאיומים על ישראל מזירה זו אינם נופלים מהאיום הצבאי של סוריה.

למרות חסרונותיה הרבים של הנסיגה החד-צדדית של ישראל מלבנון, עד היום היא נראית כמהלך מוצדק, שהיה כורח המציאות הצבאית והפוליטית בישראל בזמנו. עם זאת, נראה שהיה ניתן לעשותה בדרך אחרת, שהיתה מסבה לישראל פחות נזק תדמיתי.

ההינתקות מרצועת העזה

בספטמבר 2005 נסוגה ישראל מרצועת עזה ופינתה את התנחלויות שהיו בה.⁵ כמו הנסיגה מדרום לבנון, גם הנסיגה מרצועת עזה נבעה משאיפה לעצב את המציאות המדינית-ביטחונית באמצעות מהלך חד-צדדי לאחר תקופה רבת-שנים של היעדר פתרון מדיני. הרעיון של נסיגה חד-צדדית החל לקרום עור וגידים בישראל בראשית

העשור, בעקבות אכזבתה של ישראל מהפלסטינים, שדחו את הצעותיה הנדיבות של ממשלת ברק להסדר קבע ופתחו באנתפאדת אל-אקצא. בשל כך הגיע הצד הישראלי למסקנה כי בצד הפלסטיני אין פרטנר. ראש הממשלה אריאל שרון אימץ את רעיון הנסיגה החד-צדדית (לימים תכנית ההינתקות). תכנית ההינתקות הוצגה לראשונה על ידי שרון בכנס הרצליה ב-18 בדצמבר 2003. שרון אמר כי הוא מעדיף להיצמד לתכנית מפת הדרכים, אולם לא יחכה עד שיתאמצו הפלסטינים לפתור את הסכסוך, ובתוך חודשים ייזום מהלך חד-צדדי, ובכללו פינוי התנחלויות. אלה דבריו:

תוכנית ההתנתקות תכלול פריסה מחודשת של כוחות צה"ל וקווי ביטחון חדשים ושינוי בפריסת היישובים, כך שיפחת ככל הניתן מספר הישראלים הנמצאים בלב האוכלוסייה הפלסטינית. נשרטט קווי ביטחון ארעיים וצה"ל ייערך על קווים אלו. הביטחון יסופק על ידי פריסת צה"ל, גדר הביטחון ומכשולים פיזיים אחרים. תוכנית ההתנתקות תפחית את החיכוך בינינו לבינם [...] העתקת יישובים תיעשה בראש ובראשונה על מנת לשרטט קו ביטחון יעיל ככל הניתן, שיצור את אותה התנתקות בין ישראל לפלסטינים. קו ביטחון זה לא יהיה גבול הקבע של מדינת ישראל אך עד שלא יתחדש יישום מפת הדרכים, צה"ל יהיה פרוש לאורכו של קו זה. במקביל, במסגרת תוכנית ההתנתקות, ישראל תחזק את שליטתה באותם חלקי ארץ ישראל שיהוו חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל בכל הסדר עתידי.⁶

בזמנו העריך זאב שיף כי אצל ראש הממשלה אריאל שרון החלה ההינתקות ברעיון לפנות שלושה יישובים ברצועה – נצרים, כפר דרום ומורג, ולאחר מכן התפתחו הדברים.⁷ שיף הוסיף:

עד היום לא ידוע מה היה הגורם העיקרי שהניע את אריאל שרון לשנות מן הקצה אל הקצה את תפיסתו האסטרטגית-ביטחונית ולהציע את תוכנית ה"התנתקות" מרצועת עזה וצפון השומרון. יש בוודאי כמה סיבות לכך, אך נראה שהוא הגיע למסקנה, כי למרות הישגיה של ישראל במאבקה בטרור אין היא יכולה להכריע אותו. הוא גם הבין שהכיבוש פוגע קשה במעמדה הבינלאומי של ישראל ומערער את יסודות החברה והכלכלה.⁸

שיקול חשוב נוסף בעד הנסיגה החד-צדדית מהרצועה היה ההכרה כי לאזור זה סיכויים קלושים להיכלל בתחום מדינת ישראל בהסדר הקבע, ולפיכך מוטב לישראל לחסוך את הנטל הביטחוני והדמוגרפי שבהחזקת חבל ארץ זה. שיקול זה נתמך בעובדות האלה:

1. הנחיתות הדמוגרפית היהודית ברצועת עזה הייתה מוחלטת. האוכלוסייה היהודית ברצועה הייתה כ-0.6 אחוז בלבד מגודלה של האוכלוסייה הפלסטינית. מיקום היישובים הישראליים בין שני מרכזי אוכלוסייה ערבים גדולים לא אפשר גמישות רבה בנוגע לאפשרות סיפוחם לישראל בעתיד.

2. הזיקה ההיסטורית של מדינת ישראל לרצועת עזה פחותה מזו שיש למדינה אל אזורי יהודה ושומרון, ובחברה הישראלית נוצר בשעתו קונצנזוס רחב למדי בעניין הנסיגה מחבל ארץ זה.
3. לישראל יכולת רבה יחסית להפעיל על השטח מנופים צבאיים מבחוץ, בשל ממדיו הקטנים והמתוחמים של השטח.
4. הרצועה גבתה מחיר בנפש. מאז 1967 עד הנסיגה נהרגו ברצועה 230 ישראלים.⁹

קידום התכנית והנסיגה מרצועת עזה לוו בקמפיין שיווק מוצלח. המונח "הינתקות" החליף את המונח (התבוסתני) "נסיגה חד-צדדית". הוא העביר מסר כי בכוונת ישראל ליטול את היזמה לידיה ולהתנתק מהנעשה ברצועה, מהבעיות הקשורות בה ומהאחריות המוסרית לנעשה בה. הוא שירת נאמנה את מעצבי דעת הקהל ומובילי המערכה בזירה התוך-ישראלית, שהשיגו קונצנזוס רחב בחברה הישראלית להינתקות.

הדרג המדיני יצר ציפיות גבוהות ממהלך ההינתקות. בנאום במרכז הישראלי לניהול ב-29 בספטמבר 2005 אמר ראש הממשלה שרון:

הכותרת של הכנס שלכם היא "החלטות יכולות לשנות את מהלך ההיסטוריה". כמי שזכה לראות את קבלת ההחלטות בכמה אירועים משמעותיים בהיסטוריה הקצרה שלנו, אני רוצה להגיד לכם שזה נכון [...] בתחום המדיני יזמתי את תוכנית ה"התנתקות" – תוכנית שבאה להגן על האינטרסים החיוניים של ישראל. יישום תוכנית ה"התנתקות" בשילוב המאבק הנחוץ שלנו בטרור הניב פירות בכל התחומים. מצבה המדיני של ישראל השתפר לאין ערוך מאז יישום התוכנית. הבאנו לירידה משמעותית ברמת הטרור והגברנו את הביטחון האישי של אזרחי ישראל. השווקים הבין-לאומיים רואים בתוכנית ה"התנתקות" צעד שמוביל ליציבות ביטחונית וכלכלית, דבר שמייצר תנועת הון אל המשק הישראלי וגידול חד בהשקעות זרות.¹⁰

מתאם ההינתקות במשרד ראש הממשלה תת-אלוף (מיל') עיבל גלעדי הבהיר:

החלטנו לשים קץ לעובדה שהמנהיגות הפלסטינית היא שתכתיב לנו את העתיד. לאחר 10 שנות הידברות בנוסח אוסלו ולמעלה מ-3 שנות מאבק, שגבה נפגעים רבים, החלטנו לבצע את ה"התנתקות"; נכון לומר, שלו היינו ממשיכים ללא נסיגה חד-צדדית, המשא ומתן היה חסר סיכוי וגם בעוד שנים רבות לא היינו מגיעים לתוצאות.¹¹

כיצד תפסו הפלסטינים את תכנית ההינתקות? התמונה בצד הפלסטיני הייתה שונה. כאשר פורסמה תכנית ההינתקות בירכו הפלסטינים על הנסיגה וראו בה פרי ניצחון של האנתפאדה. עם זאת, הם התייחסו לתכנית בחשדנות והביעו חשש מהפסקת תהליך הנסיגות ומהאפשרות שהרצועה תהיה לכלא אחד גדול. בסקר

שערך במרס 2004 המרכז הפלסטיני למחקרים פוליטיים וסטיסטיים, בקרב 1,320 פלסטינים ב־120 מקומות יישוב ברצועת עזה ובגדה, סברו 42 אחוזים מהנשאלים כי הנסיגה תפחית את סיכויי השלום, 23 אחוזים סברו שהתכנית תגביר את הסיכויים לשלום, והשאר אמרו שאינם יודעים.¹² תוכנית ההתנתקות הגבירה את התיאבון הפלסטיני. בדומה לטענות חזבאללה לאחר הנסיגה מלבנון (סוגיות חוות שבעא בגולן וחורבות שבעת הכפרים השיעים בגליל), מצאו גם הפלסטינים נקודות מחולקת חדשות עם ישראל סביב רצועת עזה. לקראת ביצוע ההינתקות טען מחמוד עבאס כי גם לאחר השלמת נסיגה תמשיך ישראל לכבוש שטחים השייכים לפלסטינים בצפון הרצועה ובמזרחה. מדובר בשטחים שנכללו בשטח הרצועה בקו שביתת הנשק שנקבע ב־1949 בהסכמי רודוס בין ישראל למצרים, אבל עברו לרשות ישראל שנה לאחר מכן, בהסכם לחילופי שטחים.¹³

ההינתקות והאירועים שבאו בעקבותיה לא תאמו את ציפיות ישראל מלפני המהלך:

1. ניצחון חמאס בבחירות לפרלמנט והשתלטותה על רצועת עזה יצרו מציאות חדשה, שהגבירה את מורכבות המערכת הפלסטינית. בעקבות ההינתקות נשלטת הרצועה על ידי ישות עוינת הנתמכת בידי איראן. לאחר ההינתקות הפלסטינים מצויים בשליטה שונה בארבעה מרחבים גאוגרפיים: אזורי ישראל, תושבי הרצועה "העצמאית" בשליטת חמאס, פלסטינים בשליטת ישראל והרשות הפלסטינית ביהודה ושומרון, ופלסטינים בפזורה, הטוענים "לזכות שיבה" לישראל.
2. כתחליף לחיכוך בתוך הרצועה הגבירו הפלסטינים שם את החיכוך עם ישראל באמצעות ירי תלול מסלול. יכולת זו התעצמה בזכות עלייה תלולה בהיקפי הברחות הנשק לרצועה, בעיקר בשל עזיבת ציר פילדלפי.
3. המציאות החדשה טרפה את הקלפים של המשא ומתן המדיני המבוסס על אחדות טריטוריאלית בין רצועת עזה ליהודה ושומרון.

ההבדלים בין הנסיגה מרצועת עזה והנסיגה מדרום לבנון

הגם שהנסיגה מדרום לבנון הייתה בעלת חסרונות לא מעטים, היו בה הגיונות חזקים הרבה יותר מאלה שהתקיימו בנוגע לנסיגה מהרצועה. השוואה בין השתיים יכולה להאיר על חולשת ההינתקות:

1. בנסיגה מדרום לבנון חזרה ישראל לקו הגבול הבין-לאומי, ובכך אמור היה הקונפליקט בין שתי המדינות להסתיים (בראיית הקהילה הבין-לאומית לפחות), ואילו בהינתקות מרצועת עזה נסוגה ישראל לקו הגבול בגזרה אחת

- בלבד. כפועל יוצא מכך, בין היתר, הנסיגה מדרום לבנון צמצמה במידה רבה את הלגיטימציה של חזבאללה לפגוע בישראל, ואילו ההינתקות לא פגעה בלגיטימציה של הפלסטינים להילחם בישראל.
2. בנסיגה מלבנון הותירה ישראל את השטח בידי מדינה ריבונית, המקיימת הסכמי שביתת נשק עם ישראל (למרות החולשות הניכרות של השלטון המרכזי), ואילו בהינתקות הותירה ישראל את השטח לחסדי גורמי הכוח הפועלים בו, בלא שיש בידם להתקיים כיישות עצמאית במנותק מישראל (בעיקר בשל התלות הכלכלית של הרצועה בישראל), ובלא הסכם ביטחוני.
3. בנסיגה מדרום לבנון לא ויתרה ישראל על קלפי מיקוח במשא ומתן עתידי, ואילו בהינתקות ניתן למצוא כרסום בעמדות ישראל ותקדימים מסוכנים למשא ומתן עתידי עם הפלסטינים. בהינתקות נסוגה ישראל נסיגה מלאה, ללא תנאי וללא תמורה מחבל ארץ שהיה אמור להכלל במשא ומתן עם הפלסטינים. בתוך כך הרסה ופינתה ישראל התיישבות יהודית (תקדים בגזרה הפלסטינית), ונסוגה מהרצועה בלי הסכם כלשהו עם הפלסטינים.
4. הנסיגה מלבנון תאמה את האינטרסים של המדינות הפרגמטיות בעולם הערבי, ואילו ההינתקות נתפסה כמהלך עוין: קטיעת התהליך המדיני, השלכת הרצועה ובעיותיה לפתחה של מצרים, ופתח למהלך דומה ביהודה ושומרון, שיכביד על ירדן.
5. הנסיגה מלבנון בוצעה בלחץ פנימי כבד בישראל, בשל כישלון המאבק הצבאי מול חזבאללה ברצועת הביטחון, ואילו ההינתקות בוצעה ביוזמת הדרג המדיני,

דווקא לאחר הצלחה מרשימה של ישראל לשבור את מתקפת הטרור מצד הפלסטינים במבצע "חומת מגן" ביהודה ושומרון ובפעולות הסיכול שבאו אחריו. ההישגים התודעתיים של הצלחה מרשימה זו כמעט נמחקו בעקבות ההינתקות.

תכנית ההתכנסות

המימוש המהיר והחלק של תכנית ההינתקות עורר ציפיות בישראל ובקרב גורמים זרים להמשך מהלכים דומים מצד ישראל. ביום עיון של מכון המחקר "ראות" שהתקיים במרכז הבינתחומי בהרצליה, ב־27 בספטמבר 2005, התייחס אייל ארד, יועצו האסטרטגי של ראש

הממשלה, לשאלה שהכנס עסק בה: האם ההינתקות הייתה מהלך חד-פעמי או אסטרטגיה. ארד אמר:

הנסיגה מלבנון בוצעה בלחץ פנימי כבד בישראל, בשל כישלון המאבק הצבאי מול חזבאללה ברצועת הביטחון, ואילו ההינתקות בוצעה ביוזמת הדרג המדיני, דווקא לאחר הצלחה מרשימה של ישראל במבצע "חומת מגן".

אם נראה שלאורך זמן הקיפאון יימשך, למרות שהמצב המדיני נוח לישראל, ייתכן שנשקול להפוך את ההתנתקות לאסטרטגיה ישראלית. ישראל תקבע את גבולותיה באופן עצמאי.

בתגובה הבהירה לשכת ראש הממשלה שרון:

עמדת ראש הממשלה הייתה והינה שלאחר השלמת ההתנתקות, תפעל ישראל לקידום תהליך מדיני אך ורק על פי תוכנית מפת הדרכים. כל שינוי טריטוריאלי נוסף יידון ויוחלט רק במסגרת משא ומתן להסדר קבע. עד שנגיע לשלב זה, אם נגיע, אין ולא יהיו שום מהלכים חד-צדדיים טריטוריאליים נוספים.

בלשכת שרון הסבירו שאין שום היגיון – מדיני או פוליטי – לצאת עכשיו ביזמה מדינית חדשה שתכלול נסיגה משטחים, וההינתקות נועדה לקבע את המצב הקיים בגדה המערבית עד שישתנו הפלסטינים.¹⁴

הקונצנזוס הרחב בישראל שהושג בנוגע להינתקות מרצועת עזה לא היה קיים בנוגע ליהודה ושומרון. מסקר "מדד השלום" שנערך ב-1 בספטמבר 2005 במרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל-אביב¹⁵ עלה ש-71.5 אחוזים מכלל הציבור היהודי בישראל סבורים שההינתקות מרצועת עזה היא צעד ראשון בדרך לפינוי נרחב של יישובים יהודיים ביהודה ושומרון, כחלק מהסכם קבע עם הרשות הפלסטינית. 15.8 אחוזים לא האמינו שיהיו פינויים נוספים, ו-12.7 אחוזים טענו שאינם יודעים. לשאלה "מהי עמדתך לגבי פינוי נרחב של יישובים בגדה" השיבו 34.3 אחוזים כי יתמכו בפינוי רק כחלק מהסכם שלום, 13.5 אחוזים ענו כי יתמכו בכך אפילו כחלק מהינתקות חד-צדדית, 41.8 אחוזים השיבו שלא יתמכו בפינוי נרחב בגדה בשום תנאי, והשאר אמרו שאינם יודעים.¹⁶

לאחר שעברו – בנסיבות טרגיות – סמכויותיו של ראש הממשלה שרון לממלא מקומו אהוד אולמרט, הציג האחרון את תכנית ההתכנסות, שאותה הגה. לפי התכנית, הייתה אמורה ישראל לפנות חד-צדדית שישים יישובים בערך. בתום מימוש התכנית הייתה אמורה ישראל להתכנס לגבולות 1967 כמעט, ובשליטתה היו נותרים שבעה אחוזים בערך משטחי יהודה ושומרון בלבד.¹⁷ תכנית ההתכנסות עמדה בלב מצע הבחירות של מפלגת קדימה, שזכתה בבחירות 2006. בחלקה הראשון של מלחמת לבנון השנייה ב-2006 הצהיר אולמרט כי המלחמה תיתן תנופה לתכנית ההתכנסות, אך מאוחר יותר הודיע על השעיית התכנית. רעיון ההיפרדות החד-צדדית מהפלסטינים בלא הסכם השפיע כה חזק על האוכלוסייה עד שיצר שדה חדש במרחב הפוליטי הישראלי. אמנם מהרעיון הזה לא נותר זכר בבחירות 2009, אך הוא שינה את המפה הפוליטית בישראל.

ההגיון של תכנית ההתכנסות היה דומה לזה של הנסיגות הקודמות:

1. ניסיון לעצב מציאות ביטחונית-מדינית חדשה באופן חד-צדדי לאחר כישלון בהשגת הסכמים מדיניים.
2. ניסיון לקבוע חד-צדדית את גבולות הקבע של מדינת ישראל.
3. ניסיון לצמצם את החיכוך בין ישראל לפלסטינים, ובכך לצמצם באבדות בנפש ובעלויות ביטחוניות.
4. שיפור מעמדה הבין-לאומי של ישראל.

ההבדל בין תכנית ההינתקות לתכנית ההתכנסות

השוואה בין שתי התכניות מראה כי אפילו ההגיונות המוגבלים של תכנית ההינתקות לא התקיימו בנוגע לתכנית ההתכנסות ביהודה ושומרון:

1. חשיבותם האסטרטגית של יהודה ושומרון גדולה הרבה יותר מזו של הרצועה בשל מיקומם במרכז הארץ, גודל האזור ושטחי המפתח (כגון המעלה מהשפלה לגב ההר, בקעת הירדן). האיום הצבאי שעלול להתפתח מיהודה ושומרון והקושי להפעיל את צה"ל (לאחר נסיגה) גדולים לעומת המצב ברצועת עזה.
2. ההתיישבות היהודית ביהודה ושומרון גדולה מזו שברצועה, וקיימת זיקה היסטורית הדוקה בין אזורים ביהודה ושומרון (כגון חברון) ובין ישראל. פינוי אזורים אלה עלול להיות כרוך בעימות פנימי כבד הרבה יותר מזה שהיה ברצועה.
3. שטחי יהודה ושומרון חשובים לאין שיעור לישראל, כקלפי מיקוח במשא ומתן על הסדר הקבע. חשיבותם בהיבט זה גדלה לאחר ההתנתקות מהרצועה.
4. תכנית ההתכנסות לא כללה נסיגה לקו הגבול הבין-לאומי ואף לא נסיגה מוחלטת של כוחות הביטחון, אלא בעיקר פינוי התנחלויות, כמו פינוי ארבע ההתנחלויות בצפון שומרון בתכנית ההינתקות (מעמד שטח זה שונה ממעמד הרצועה, שאותה פינתה ישראל לגמרי). על כן לא הייתה תכנית ההתכנסות פותרת את הסכסוך עם הפלסטינים ולא הייתה מספקת לישראל רווחים מדיניים גדולים בזירה הבין-לאומית, יחסית למחיר הפנימי הכבד של המהלך.

מסקנות

קיים פער ניכר בין הציפיות שתלו הדרג המדיני ואזרחי ישראל באסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית ובין התוצאות בפועל, כמפורט להלן:

התוצאות בפועל	הציפייה
הנסיגות תרמו למעמדה הבין-לאומי של ישראל. זו נהנתה מלגיטימציה בין-לאומית רחבה גם בתחילת המערכות הצבאיות בלבנון וברצועת עזה, אך מאוחר יותר חלה שחיקה בלגיטימציה בטענה של "היעדר מידתיות".	שיפור מעמדה של ישראל בזירה הבין-לאומית בעקבות הנסיגות מדרום לבנון ומרצועת עזה
הנסיגות יצרו מציאות חדשה, שהגבירה את כוחם של המתנגדים לשלום באזור.	הנסיגות יאפשרו מציאות מדינית חדשה שתקדם את תהליך השלום.
כתחליף לירידה בחיכוך בתוך השטח חל גידול ביכולת ובשימוש היריבים בנשק תלול מסלול. בנוסף, ישראל נאלצה לשוב אל השטח ולפעול בעצימות גבוהה.	נסיגות יבטלו את החיכוך בין ישראל ליריבים בתוך השטח.
נסיגה מדרום לבנון אכן צמצמה את הלגיטימציה לפעול נגד ישראל, אך חזבאללה מצא נקודות מחלוקת חדשות. הנסיגה מהרצועה לא צמצמה את הלגיטימציה של הפלסטינים לפעול נגד ישראל.	הנסיגות ישמטו את הלגיטימציה לפעול נגד ישראל מהשטחים שפינתה.
לאחר הנסיגות התעצם כוחם הצבאי של חזבאללה וחמאס. במיוחד התעצמו יכולות הירי תלול המסלול – הן בכמות החימוש והן בטווח הפגיעה. למרות האתגרים הפוליטיים של חיזבאללה ואתגרים הממשליים של החמאס ניתנה אצלם עדיפות להתעצמות צבאית.	הנסיגות יצמצמו את הצורך והלגיטימציה לקיום כוחות מזויינים בשטחים שפוננו מאחר שלא יהיו בהם יעדים ישראליים וחזבאללה וחמאס יהיו עסוקים יותר באתגרים פוליטיים וממשליים.
האויבים בשתי החזיתות לא נרתעו.	יכולות צה"ל, הזהרות ישראל והלגיטימציה של ישראל לפעול מהגבול הבין-לאומי ירתיעו את האויב לפעול נגד ישראל.
ישראל לא מימשה את האיום עד מלחמת לבנון השנייה ומבצע "עופרת יצוקה".	ישראל תגיב במהירות ובעוצמה צבאית רבה, אם תיכשל ההרתעה (ייווצרו בשטחים שנסוגה מהם איומים אסטרטגיים או יבוצעו נגדה מהלכי כוח).
יכולות "האש מנגד" של צה"ל לא הביאו להישגים מספקים. התברר כי התמרון היבשתי חיוני, אך הפעלתו הייתה כרוכה בדילמות קשות, ותוצאותיו היו מוגבלות.	גם אם יתהוו איומים לישראל באזורים המפונים, יש לצה"ל יכולות "אש מנגד" (מרחוק) לטפל בבעיות הביטחונית ללא צורך בתמרון קרקעי.

התוצאות בפועל	הציפייה
מהלך קליטת המפונים לווה בכשלים עמוקים ולרבים מהם לא נמצא מענה הולם נכון למאי 2009.	תושבי היישובים מרצועת עזה ייקלטו ביישובים חדשים שיוקמו בדרום הארץ וביישובים ותיקים.
בשתי המערכות פגעה ישראל בעל כורחה באזרחים רבים בשל אופי הלחימה של האויב.	הנסיגות יחסכו פגיעות באזרחים בצד היריב.

בסופו של דבר הסבה אסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית לישראל נזקים כבדים בתחומים האלה:

1. בשתי הגזרות שנסוגה מהן ישראל התעצמו האיומים הביטחוניים-האסטרטגיים. רצועת עזה, שהייתה לפני ההינתקות גזרת עימות משנית עם הפלסטינים, הייתה לחזית עיקרית ולבעיה אסטרטגית כבדה המשליכה על יחסי ישראל עם סביבתה, כמו שהומחש במבצע "עופרת יצוקה".
2. הנסיגות פגעו בדימוי של ישראל כמי שאינה ניתנת להכרעה באמצעות כוח צבאי. הנסיגות החד-צדדיות חיזקו את הציר הרדיקלי בעולם הערבי הדוגל בהשמדת ישראל. נראה כי ההינתקות פגעה בדימוי של ישראל יותר מהנסיגה מלבנון מכיוון שבמהלכה יצרה ישראל תקדים של הריסת ההתיישבות שהקימה, ללא כל תמורה מהצד הערבי, כאשר פינוי התנחלויות אפילו לא נדרש בהסכמי אוסלו.
3. אסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית ומימושה חיזקו את דימוי המאבק השיעי והפלסטיני וערכיו: סבלנות, הקרבה, כושר עמידה, התנגדות ודבקות באדמה. הנסיגה החד-צדדית מרצועת עזה המחישה למחנה הרדיקלי כי ביכולתו להגיע להישגים מופלגים גם בלא משא ומתן, דבר שהיה לצנינים בעיני המחנה הפרגמטי בעולם הערבי.
4. הנסיגות החד-צדדיות לא יצרו תנאים מדיניים טובים יותר או אופציות מדיניות משופרות, אלא פגעו ביכולת לקדם הסדרים מדיניים.
5. ההינתקות תרמה לבינאום הסכסוך, כלומר הגבירה את מעורבותם של מדינות זרות וגופים בין-לאומיים בסכסוך. אמנם בפעולתם אפשר למצוא יתרונות (בעיקר בתחום ההומניטרי), אך גם חסרונות, כגון צורך גובר להתחשב בעמדותיהם וברגישותם לנעשה בשטחים.

הנסיגות פגעו בדימוי של ישראל כמי שאינה ניתנת להכרעה באמצעות כוח צבאי.

•

הנסיגות החד-צדדיות חיזקו את הציר הרדיקלי בעולם הערבי הדוגל בהשמדת ישראל.

6. הנסיגות החד-צדדיות הותירו אינטרסים ביטחוניים של ישראל בידי אחרים, כגון פיקוח על הברחות נשק והסדרי ביטחון ברצועה, שישראל הייתה עומדת עליהם בכל משא ומתן.
7. בזירה הישראלית – הנסיגה החד-צדדית מהרצועה גבתה מישראל מחיר חברתי כבד ומחיר כלכלי גבוה.

מדוע לא מילאה אסטרטגיית הנסיגה החד-צדדית את הציפיות? אפשר להצביע על כמה הנחות יסוד, הערכות ומושגים שגויים שעמדו בבסיס התפיסה:

1. לא הובן בישראל כי הצעד הישראלי יביא לשינוי מערכתי עמוק במציאות הפוליטית והביטחונית באזור שפונה ובכל הסביבה האסטרטגית. למשל, עליית חמאס בעזה והתחזקות מחנה איראן וחזבאללה בלבנון, ובסופו של דבר התחזקות הציר הרדיקלי.
 2. הנחה מוטעית כי הנסיגה תשמוט את הקרקע מתחת לרגלי היריב. בפועל מצא היריב נקודות חיכוך חדשות לאחר הנסיגה.
 3. שימוש בשיח הישראלי במונחים כמו "הינתקות" ו"התכנסות" (כתחליף לנסיגה חד-צדדית) יצר מקסם שווא, כאילו יש ביכולת ישראל ליטול את גורלה בידה חד-צדדית ולהתעלם מהמתרחש בצד האחר.
 4. ההנחה כי ראוי לפנות – פינוי חד-צדדי – שטחים שישראל אינה צופה כי ייכללו בשטחה בהסדר הקבע עומדת בניגוד לכללי משא ומתן, שלפיהם על ישראל לאחוז גם בנכסים שהצד השני זקוק להם.
- תכנית ההתכנסות למשל לא הותירה בידי ישראל נכסים מספקים לניהול משא ומתן על הסדר הקבע.

5. הנחה מופרזת כי יש בהתנתקות כדי לשנות מהותית את האיום הדמוגרפי הפלסטיני על היות ישראל מדינה יהודית דמוקרטית. האיום הדמוגרפי, הוצג בזמנו לאזרחי ישראל כאחד השיקולים המרכזיים והדחופים להצדקת ההתנתקות.

6. ההרתעה הישראלית לא פעלה. לאחר הנסיגות לא היה כיסוי של ממש להצהרות ישראל כי תגיב באופן חריף ומידי נגד פעולות איבה והתפתחות איומים נגדה מהאזורים שנסוגה מהם, והאויב המשיך בהתעצמות ובהתגרות. בסופו של דבר נאלצה ישראל לממש את איום ההרתעה במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה", תוך כדי תשלום מחיר כבד.

כחלק מהאסטרטגיה החד-צדדית הייתה אמורה ישראל להגיב מיד ובפעמה רבה על כל התגרות והפרה בוטה של הסטטוס-קוו הביטחוני, אולם לא כך קרה.

לסיכום

נראה כי מנסיגה לנסיגה פחת ההיגיון הישראלי באסטרטגיה של הנסיגה החד-צדדית: בנסיגה מדרום לבנון היה אפשר למצוא היגיון רב, לנסיגה מרצועת עזה היה היגיון מוגבל ואילו לתכנית ההתכנסות היה היגיון מועט. בהקשר זה אמר נשיא המדינה שמעון פרס: "אם ההתנתקות הייתה הצלחה, היינו חוזרים עליה בגדה המערבית"¹⁸.

כחלק מהאסטרטגיה החד-צדדית הייתה אמורה ישראל להגיב מיד ובפצמה רבה על כל התגרות והפרה בוטה של הסטטוס-קוו הביטחוני, אולם לא כך קרה. תגובותיה היו מתונות יחסית, עד מלחמת לבנון ביולי 2006 ומבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה בדצמבר 2008. בשני המקרים המכה שהנחיתה ישראל השיגה השפעה ניכרת על היריב, אך לא שינתה את מגמות ההתעצמות ואת האיום האסטרטגי הנשקף מחזיתות אלה.

אשר לעתיד הקרוב, אין היגיון לשימוש באסטרטגיית נסיגה חד-צדדית. לכל היותר ישראל יכולה לבחון שימוש בכלי זה משיקולים טקטיים. נראה כי הדרך הנכונה לפינוי שטחים היא בהסכם יציב בלבד, התואם את היעדים של ישראל לטווח הארוך.

הערות

- 1 הנוכחות בלבנון הייתה אסטרטגיה (רצועת ביטחון), ועל כן הייתה שונה מנוכחות זמנית של צה"ל על אדמת האויב במבצעים שונים.
- 2 כאשר שלטה סוריה בלבנון היא התירה את פעולות חזבאללה נגד ישראל מתוך ראייה שהן מנוף לחץ על ישראל להגיע להסכם מדיני עמה ועם ולבנון (שהייתה "כבולה" לסוריה) בתנאים מתאימים לדמשק.
- 3 בריאיון שפורסם ב־15 באפריל 2000 ב**אל-אהרם** המצרי, לקראת הנסיגה מלבנון, אמר מנהיג חזבאללה – נסראללה: "ל ישראל אין בסיס שייתן לה אפשרות להתקיים יותר מעשר שנים". בנאום הניצחון שנשא ב־24 במאי 2000 ב־בנת ג'בל לאחר נסיגת ישראל מלבנון אמר: "ל ישראל יש אולי נשק גרעיני ונשק כבד, אולם, חי אלוהים, היא חלשה יותר מקורי עכביש [...] היה זמן שאנו חששנו מאיומיה של ישראל, מהמטוסים, הטנקים והסטי"לים שלה, שפגעו בריבונותינו בשמים, ביבשה ובאוויר, אבל זמן זה חלף ואיננו". נסראללה קרא לפלסטינים ליטול דוגמה מלוחמיו: "כדי לשחרר את אדמתכם אינכם זקוקים לטנקים או מטוסים. אם תיטלו דוגמא מהחללים הקדושים, תוכלו לכפות את דרישותיהם על התוקפנים הציונים" (שפי גבאי, **מעריב**, 26 במאי 2000).
- 4 כפרים אלו הם בצד הישראלי של הגבול הבין-לאומי. לפי ההסכם בין צרפת לבריטניה מ־1920, הם היו לבנוניים, אבל לפי סימון הגבול מ־1923, המוכר על ידי האו"ם, הם בשטח ישראל.
- 5 ההתנחלויות שפוננו: נווה דקלים, נצר חזני, פאת שדה, קטיף, רפיח ים, שירת הים, שליו, תל קטיפא, בדולח, בני עצמון, גדיד, גן אור, גני טל, כפר ים, כרם עצמונה, מורג, נצרים, אלי סיני, דוגית, כפר דרום, ניסנית. מלבד אלה, פונו ארבע התנחלות בצפון השומרון: גנים, כדים, חומש, שא־נור.
- 6 Ynet, 19 בדצמבר 2003.

- 7 **הארץ**, 19 באוגוסט 2005.
- 8 **הארץ**, 4 בספטמבר 2005.
- 9 **הארץ**, 23 באוגוסט 2005.
- 10 The Marker, 29 בספטמבר 2005.
- 11 הדברים נאמרו בכנס "מצב האומה", שהתקיים ב-28 ספטמבר 2005 באוניברסיטת תל-אביב לזכרו של אלוף (מיל") אהרון יריב.
- 12 איתמר ענברי, **מעריב**, 29 במרס 2004.
- 13 בחילופי השטחים קיבלה ישראל את האזור בצפון הרצועה, שם נמצאים כיום מעבר ארז ומושב נתיב העשרה, ונתנה בתמורה שטח גדול יותר במזרח הרצועה. הגבול המתוקן עמד בתוקפו עד 1967 והיה מקובל על הפלסטינים בהסכמי אוסלו (אלוף בן, **הארץ**, 6 בספטמבר 2005).
- 14 **הארץ**, 29 בספטמבר 2005.
- 15 אפרים יער ותמר הרמן, **הארץ**, 7 בספטמבר 2005.
- 16 השוואה עם שאלה דומה שהוצגה חצי שנה קודם לכן (באפריל 2005) העלתה כי שיעור התומכים בהינתקות חד-צדדית ירד בחצי (מ-26.2 אחוזים ל-13.5 אחוזים), שעה שחל גידול בקרב מי שתומכים בפינוי רק מכוח הסכם (מ-27.5 אחוזים ל-34.3 אחוזים) ובקרב מי שמתנגדים לפינוי בכל תנאי (מ-37.1 אחוזים ל-41.8 אחוזים).
- 17 **מעריב**, 11 באפריל 2006.
- 18 "וואלה!" חדשות, 28 באוקטובר 2008.